

A NYELVI PROVINCIALIZMUS HAGYATÉKA

THE LEGACY OF LINGUISTIC PROVINCIALIZMUS ZAOŠTAVŠTINA LINGVISTIČKOG PROVINCIJALIZMA

SZÖKE ANNA

PhD, etnográfus, óvodapedagógus

Kiss Lajos Néprajzi Társaság, volt elnök

Brunszvik Teréz Magyar Óvodapedagógusok Egyesülete, volt elnök
szoketanna@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • A tanulmány a vajdasági magyarság nyelvhasználatában is megfigyelhető anyanyelvi provincializmusra hívja fel a figyelmet, megállapítva, hogy olyan minőségi kategóriáról van szó, amelynek bár intenzitása változik, elsősorban nem az általános műveltség fokától függ. A vizsgálódás során az is kiderült, hogy bizonyos kifejezéseknek van eredeti alakformája, de a szórványterületeken azzal már nem tudnak mit kezdeni, sőt nem is ismerik az alapszót vagy például a közmondások alapértelmét. A kisebbségi magyarság nyelvhasználata területileg az elmúlt évtizedek alatt mindjobban beszűkült. A fiatalok barátkozási köre is átalakuláson ment át. A folklórszövegekben előforduló, nyelviileg nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető elemek fokozatosan, de mindörökre kivesznek a tudatból. A szórványmagyarság körében a nyelvi provincializmus a megfogyatkozott magyarságnál átmege hagyományaik dramatikus megjelenítésébe. Lassan – mivel a hagyomány túléli a nyelvet – csupán az interkulturális kapcsolatok fogják jelezni a magyar nyelvi hovatartozást.

KULCSSZAVAK • anyanyelv, szórvány, tömb, nyelvi provincializmus, kisebbségi oktatás, interkulturalitás

Sokáig azt hittem, hogy a provincializmus csak egy kisebb területegység sajátos érdekeit jelenti, főleg elmarasztaló értelemben. Egyénekre is vonatkoztatam: például „belesüllyedt a provincializmusba”. Tágabb fogalomkörben értelmeztem a szó jelentését, amely főleg a viselkedés megnyilvánulási formáit foglalta magában (vö. ÉrtSz.).

Majd Ágoston Mihály *Anyanyelvi provincializmusunk anatómiája* című (ÁGOSTON) tanulmányát olvasva figyeltem fel a nyelvre vonatkozó provin-

cializmusra. Különös nyelvi jelenségek kerültek előtérbe, amelyeket vizsgálva rájöttem, hogy bizonyos kifejezéseknek van eredeti alakformája, de a szórványterületeken ezzel már nem foglalkoznak, sőt, nem is ismerik az alapszót, vagy – kicsit tágabban – közmondásaik alapértelmét sem. Ágoston tanulmánya 1995-ben íródott, a vizsgált területet akkor még délvidéki peremmagyarságnak nevezi; valószínű ugyanis, hogy akkor még nem is használtuk a szórványmagyarság kifejezést. A vajdasági magyarság tudatában az itt élő magyar közösségek tagoltsága még nem is létezett, mindenki tömbben élt – legalábbis így gondoltuk, így értelmeztük. 1992-ig Versecen még létezett magyar tannyelvű oktatás, Fejértelepen 2005-ig, Udvarszálláson 2020-ig. Igaz, hogy összevont tagozatokon tanultak a diákok, de magyar nyelven. Ezek a magyar nyelvközösségek szétszórta léteztek, mégis úgy tűnt, hogy a Délvidék egész területén jelen vannak. Jelen volt az államnyelv is, hol kisebb, hol nagyobb intenzitással. A mindenkori államberendezés pozitívan nyugtázta ezt az összefonódást. A kisebbségiek pedig így tanultak meg alkalmazkodni életfeltételeikhez. A magyar mint anyanyelv akkor kezdte elveszíteni funkcióját, amikor kötelezővé vált a nyolcosztályos iskola, s ennek feltételeit a kisközösségek már nem tudták biztosítani. A két és ritkább esetben a három tanítási nyelvű iskolák kialakításának pedagógiai indokoltságát azzal magyarázták, hogy a nemzetiségi, valamint a szerbhorvát ajkú tanulók együttes, közös iskolában folyó oktatása-nevelése nagyobb lehetőséget nyújt a másik nyelv elsajátítására. A közös iskolai műsorok hatékonyabban elősegíthetik egymás kulturális örökségének és nemzeti értékeinek jobb megismerését, a testvériség–egység eszméjének fejlesztését.

A cél kevésbé valósult meg. Hogy miért, ahhoz ismernünk kell a közösség belül létező más nemzetiségű emberek mentalitását is.

A kisebbségi magyarság nyelvhasználata területileg az elmúlt évtizedek alatt mindjobban beszűkült. A már említett kötelező oktatási program maga után vonta a barátkozási kör átalakulását is. A magyar diákok már nemcsak saját nemzettársaikkal barátkoztak, hanem mindinkább az osztálytársak határozták meg, „mit játszunk”. A folklórszövegekben előforduló nyelviileg nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető elemek mindörökre kivesztek a tudatból. Például az *abrakadabra*; az *egyedem, begyedem tengertánc*; az *Apa cuka funda luka* – teljesen értelmetlen a gyermek számára, ellenben a játékos hangulatba hozza a kicsi gyermeket. A jelentésnélküliséget nem tűri az idegen nyelv, legyen az államnyelv, vagy bármelyik másik (TAMÁS). Így kerültek feledésbe mondókáink, és ennek folytatásaként gyermekdalaink is.

Ott, ahol a nyelvközösség többé-kevésbé egy helyen, egy összetartozó közösségben, tömbben élt együtt, ott megmaradt a magyar tannyelvű oktatás. Viszont ott, ahol a nyelvközösség szétszóródottságban él, ott viszonylag erő-

sebb az államnyelv jelenléte a mindennapokban, és ez kihatással van a kisebb-ségi közösségek szervezettségére is. Lásd például Székelykevét, ahol az ezredfordulón 2500 körüli volt a magyarok lélekszáma, ma is van a falunak magyar iskolája, míg Versecen és környékén, ahol ennél valamivel több magyar élt, de szétszóródottan, nem sikerült megőrizni a magyar iskolát. Ennek egyik fő oka a városon belüli nagy távolságok voltak. De Nagybecskereken is hasonló helyzet alakult ki. Így ezekben a városokban az anyanyelv a kisebbségi életfeltételek által diktált körülmények között van jelen.

A peremmagyarság körében kisebb volt a köznyelv ismerete (használata), így eleinte a szerb nyelv elidegenítő hatása is kisebb volt. Anyanyelvtudásuk a mindennapi, hétköznapi beszédben jutott kifejezésre, így alakult ki mindentől függetlenül a nyelvi provincializmus legtipikusabb formája. És így vált hosszú időn át minőségi kategóriává. Minőségi kategóriába tartoznak az általuk használt közmondások is. Még napjainkban is az anyanyelvi kultúra meghatározó eleme ezeknek az életbölcösségeknek és szólásoknak a hiteles használata. Természetesen ez területegységenként változó, de ott, ahol a kötelező iskoláztatás késett, ott a hétköznapi műveltségnek e színtöltője is fennmaradt. Számos példabeszédet, szólást, közmondást mondanak mintegy értelmezve, színeztve, gazdagítva az eseményt, a történetet. A magyarság szempontjából valamennyiünk meglepetésére a közmondások hozzátartoznak a mindennapi beszédhez, természetesen a megfelelő alkalmakkor és helyen. Sommás utalásokkal erősítik meg mondanivalójukat azok a magyar nemzetiségű személyek, akik már csak a szüleiktől tanulhatták anyanyelvüket, hiszen iskoláztatásuk államnyelven folyt. Szinte minden élethelyzetre találnak valamilyen odaillő közmondást.

Íme néhány példa: *Most már fölakasztom a bőrömet a fogasra!* – Azt jelenti, hogy valaki sokat dolgozott, elfáradt, és tovább már nem akar dolgozni. *Köpte Krisztus.* – Már az Úr Jézus is lemondott róla. *Mézbe esett a kanala!* – Ha valaki egyszerű sorsból hirtelen jómódba csöppen.

A véletlen hozta elém azt a közmondást, amelyet igazából sokáig nem is értettem. Többször hallottam a következő közmondást: *Az olyan, mint az oroszban lett kiscsirke.* Kérdésemre, hogy az milyen, kétféle választ kaptam. Az egyik: „Hát, amikor a tyúk titokban elül, nem tud róla a gazdája, s egyszer csak elővezeti a kiscsirkéket.” Vonatkozás: „Amelyik lány lányfejjel hozta világra gyermekét, azt titokban kellett tartania, mint a kotlósnak a tojásait.” De van egy másik jelentése is. Azért *oroszban lett kiscsirke*, mert az orosz katonák sok fiatal lányt, menyecskét megbecstelenítettek, s az így született gyereket nevezték *oroszban lett kiscsirkének.*

Bellosics Bálint *A gyermek a magyar néphagyományban (Adatok a magyar gyermek néprajzához)* című könyvében bukkantam a Fejértelepen (Šuš-

rán) hallott közmondás eredetére. Így hangzik: *Az orozva költt gyerek*. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint az *orozva költt* egyik jelentése: 'a gazdaasszony tudtán kívül kiköltött <csirke>'; a másik: 'házasságon kívül született <gyermek>'.⁷

A szórványmagarság körében a nyelvi provincializmus – fogyásuk következtében – hagyományaik dramatikus megjelenítésébe megy át. Lassan a hagyomány túléli anyanyelvüket, és már csak az interkulturális kapcsolatok fogják jelezni magyar nyelvi hovatartozásukat. Egyes településeken nyelvi provincializmusként megőrizték – némi kontinuitást is mutatva – a betlehemes játékokhoz (betlehemezés) és az aprószentekhez kapcsolódó szokásvilágot. Két-három család együtt indul karácsony hetében *megénekelni* a komákat, a szülőket, a rokonságot. És teszik ezt magyar nyelven (anyanyelvükön), és meglehet, a további beszélgetés, társalgás már szerb nyelven folyik. Ezekről az eseményekről nincs írásos dokumentum, nincs külön forgatókönyv, talán csak az élmény igénye, hogy újra és újra átéljék eredeti hovatartozásuk tudatát.

IRODALOMJEGYZÉK

ÁGOSTON Mihály 1995. Anyanyelvi provincializmusunk anatómiája.

In: *Üzenet*, 4–6., 216–221.

BELLOSICS Bálint 1903. *A gyermek a magyar néphagyományban. Adatok a magyar gyermek néprajzához*. Baja

ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára*. 1959–1962. Főszerk. Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó, Budapest

TAMÁS Ildikó 2013. Halandzsza (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukciós és -de(kon)strukciós megoldások nyelven innen és túl. In: Berta P. – Ispán Á. L. – Magyar Z. – Szemerkenyi Á. (szerk.): *ETHNO-LORE. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. 30. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 321–359.

ABSTRACT • This study aims to set focus on the native language provincialism also present in the language use of the Vojvodina Hungarians, stating that it is such a qualitative category, the intensity of which varies, but which does not primarily depend on one's level of general education. One finding is that even though certain expressions have an original form, the diaspora living in scattered minority communities cannot make use of this, they don't even know the original word or the basic meaning of proverbs. The use of the native language of Hungarian minorities has significantly narrowed in the past decades. The friendship circle of young people has also undergone a transformation. Such elements present in folklore texts, which are difficult to comprehend, or which

they are unable to comprehend have gradually, but irreversibly disappeared from public knowledge. Within the Hungarian scattered minority communities, the linguistic provincialism within the dwindling Hungarian diaspora has been taken on as a dramatic show of tradition. Slowly – as tradition outlives the use of language – only intercultural relations will remain as an indicator of Hungarian linguistic affiliation.

KEY WORDS • native language, scattered minority communities, nationally compact communities, linguistic provincialism, minority education, interculturality

SAŽETAK • Ova studija stavlja u centar pažnje provincijalizam maternjeg jezika koji je vidljiv i u upotrebi jezika vojvođanskih Mađara, utvrdivši, da je to kvalitativna kategorija, čiji intenzitet možda varira, ali koji prvenstveno ne zavisi od stepena opšteg obrazovanja. Prilikom istraživanja je otkriveno i da određeni izrazi imaju i originalni oblik, ali da ove u zajednicama dijaspore ne znaju upotrebiti, čak ne znaju ni značenje osnovne reči, ili na primer osnovno značenje poslovice. Upotreba jezika mađarske nacionalne manjine se poslednjih decenija teritorijalno sve više suzila. I krug prijateljstva mladih doživeo je transformaciju. Elementi iz folklornih tekstova koji su teško ili nerazumljivi su postepeno, ali bespovratno izišle iz svesti. U zajednicama dijaspore jezički provincijalizam kod brojačano smanjenim mađarskim zajednicama se pretvara u dramatičan iskaz tradicije. Polako – pošto tradicija nadživljava jezik – samo će interkulturalne veze ukazivati na mađarsku jezičku pripadnost.

KLJUČNE REČI • maternji jezik, dijaspora, blok, jezički provincijalizam, manjinsko obrazovanje, interkulturalnost

Beérkezés időpontja: 2024. november 20.

Elfogadás időpontja: 2024. november 30.

